

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ПОБУДОВИ ПОРТРЕТУ ІСТОРИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ В ДИДАКТИЦІ ІСТОРІЇ

METHODOLOGICAL APPROACHES TO BUILDING A PORTRAIT OF A HISTORICAL PERSONALITY AND THEIR USE IN HISTORY DIDACTICS

Стаття присвячена проблемі застосування методів побудови портрету історичної постаті, виявленню основних наукових напрямків у дослідженні цієї проблеми та можливості застосування методології для дидактики історії. Основну увагу у дослідженні приділено методам біографістики та просопографії, які є ключовими історичними дисциплінами у пошуку фактів про історичних постатей. Висвітлено основні методи та шляхи дослідження біографії історичної особи. Обґрунтовано необхідність поєднання методик біографістики, просопографії, генеалогії для створення цілісного портрету особистості. Визначено найбільш ефективні методи дослідження історичної постаті і запропоновано шляхи їх застосування у навчальному процесі. Проаналізовано основні методичні прийоми, які застосовують у викладанні. Встановлено, що в дидактиці історії відсутні, розроблені науковцями та методистами, прийоми (методологічна основа) для побудови портрета історичних діячів. В статті запропоновано застосування у викладанні історії методів генеалогії – створення картки-досьє на історичну особистість та розгляд історичної особистості контекстуально. Наголошено на потребі пристосування методів біографістики та просопографії до потреб історичної освіти. У зв'язку з відсутністю сталої методології, для побудови портрету історичної особистості, було визначено основні етапи дослідження історичної постаті та запропоновано використання методів на кожному етапі дослідження. Визначено, що на початковому рівні побудови історичного портрету мають сформувати картку базових даних, а подальше дослідження має базуватися на методиці встановлення впливу соціального середовища на формування особистості (погляд на історію крізь призму історичної особистості).

Ключові слова: дидактика історії, біографістика, просопографія, персональна історія, портрет історичної особистості, методологія історії, мемуаристика, блок-схема, генеалогія, Інститут біографістики.

The article is devoted to the problem of applying the methods of building a portrait of a historical figure, identifying the main scientific directions in the study of this problem and the possibility of applying the methodology for the didactics of history. The main focus of the research is on biographical and prosopographical methods, which are key historical disciplines in the search for facts about historical figures. The main methods and ways of researching the biography of a historical person are highlighted. The necessity of combining the methods of biography, prosopography, and genealogy in order to create a complete portrait of a person is substantiated. The most effective methods of historical figure research are determined and ways of their application in the educational process are proposed. The main methodological techniques used in teaching are analyzed. It has been established that in the didactics of history there are no techniques (methodological basis) developed by scientists and methodologists for building a portrait of historical figures. The article proposes the use of genealogy methods in the teaching of history – the creation of a file-card on a historical personality and the consideration of a historical personality contextually. The need to adapt the methods of biography and prosopography to the needs of historical education is emphasized. In connection with the lack of a stable methodology for building a portrait of a historical personality, the main stages of the research of a historical figure were determined and the use of methods at each stage of the research was proposed. It was determined that at the initial level of building a historical portrait, a basic data card should be formed, and further research should be based on the methodology of establishing the influence of the social environment on the formation of a personality (viewing history through the prism of a historical personality).

Key words: didactics of history, biography, prosopography, personal history, portrait of a historical personality, methodology of history, memoir, block diagram, genealogy, Institute of Biography.

УДК 929:930.253(477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/51.2.7>

Макогончук Н.В.,
канд. пед. наук, доцент,
ст. викладач кафедри психології,
педагогіки та соціально-економічних
дисциплін
Національної академії
Державної прикордонної служби
України імені Богдана Хмельницького

Голярдик Н.А.,
канд. психол. наук, доцент,
доцент кафедри психології, педагогіки
та соціально-економічних дисциплін
Національної академії
Державної прикордонної служби
України імені Богдана Хмельницького

Гевко О.В.,
ст. викладач кафедри психології,
педагогіки та соціально-економічних
дисциплін
Національної академії
Державної прикордонної служби
України імені Богдана Хмельницького

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Українська історична дидактика проходить шлях оновлення, застосування нових підходів до розвитку історичного мислення, нових методів навчання. Минулі часи панування тоталітаризму виключили з історії роль історичної постаті, намагалися знецінити ідеологічними заборонами пантеон визначних діячів української історії. Це негативно вплинуло на рівень ідентичності та національної свідомості. Сучасна дидактика історії застосовує нові підходи у викладанні, проте не всі проблеми мають під собою методологічну основу, та не усі методології можуть застосовуватися у навчанні. Історична освіта має оновлюватися та корис-

туватися новими методологічними підходами у викладанні. Від якості історичної освіти залежить якість історичного мислення, історичної пам'яті, ідентичності, національної свідомості українців. Навчальний процес потрібно пристосовувати до нових умов, умов де потрібне критичне мислення, набір вмій та навичок (серед яких і є вміння побудови портрету історичної особи). Побудова історичного портрету є своєрідним дослідженням постаті. Студент зможе сформувати власне бачення справжньої живої людини (історичної постаті) і визначити своє ставлення до цієї постаті. Методологія просопографії та біографістики допоможе цього досягти. Оскільки в дидактиці історії

не розроблено методологічної бази для побудови портрету історичного діяча, і саме тому ми робимо спробу актуалізувати цю проблему.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У переліку дослідників, які займалися розробкою методологічних підходів до побудови портрету у біографістиці, потрібно виділити роботи: Попика В.І. [12], який визначив основні пріоритети подальшого розвитку історичної біографістики, Воропаєвої Т.С. [2], що дослідила проблему ролі особистості в українській історії, Левченка В.В. [5], який займався теоретичною основою побудови інтелектуальної біографії, Нагайка Т.Ю. [10], який висвітлив проблему джерельної та методологічної бази у збираннях біографічних відомостей, Ляшко С.М. [8;9], яка дослідила методологічну основу наукової біографії вчених та джерельну базу дослідження біографій.

Інша частина досліджень була присвячена теорії просопографії. Тамазов В.В. [14], Дашкевич Я. [3], Луговий О.М. [6] – дослідили методологічну основу просопографії та її роль у побудові історичного портрету особистості. Любовець Н.І. [7] проаналізував ще одну із суміжних дисциплін – мемуаристику. І визначив її роль у створенні історичного портрету особистості.

Окремим аспектом створення історичного портрету, у дидактиці історії, займалася Камбалова Я. [4]. Методи побудови історичного портрету розробили в своїх дослідженнях Тоболін В. [13] (використання блок-схем) та Пінчук А. [11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Новизна статті полягає у виявленні основних методик дослідження історичної особистості, формуванні її портрету в методології історії та розробці пропозиції щодо застосування цих методик в дидактиці історії. Методологія біографістики, просопографії та інших дисциплін не пристосована до дидактики історії. І самі методисти констатують відсутність методологічної основи для використання наукових методів у навчальному процесі. Автор запропонував триступеневу методикою у створенні портрету історичного діяча, а саме: перший ступінь побудови портрету історичного діяча базується на методі генеалогії, що полягає у створенні картки-досьє на історичну особу з ключовими відомостями; другий ступінь пропонує поглянути на історичну постать через призму її формування, виховання, походження; третій ступінь дослідження має зосереджувати свою увагу на розгляді особистості в історичному контексті (як вплинули на історичну особу/ її погляди історичні події, свідком яких вона була чи у яких брала участь).

Мета статті. Дослідити основні методологічні підходи у створенні портрету історичної особистості та встановити доцільності їх застосування у дидактиці історії.

Виклад основного матеріалу. Методикою побудови портрета історичних особистостей займаються дві спеціальні історичні дисципліни: біографістика та просопографія. Потрібно зазначити, що в українській історіографічній традиції вищезгадані напрями мають власну історію становлення. Першою віхою таких досліджень займалися академічні історики в секціях ВУАН, де і заклали основу для подальших наукових досліджень. Ще з часів української революції було створено комісію для складання біографічного словника, яка діяла з 1919 по 1933 роки [1, с. 19]. Подальшим центром біографічних досліджень став «Інститут біографічних досліджень», створений при Національній бібліотеці України. Результати наукових досліджень інституту публікуються в збірнику «Українська біографістика», на сторінках якого висвітлюються основні теоретичні та методологічні підходи до розуміння побудови історичних портретів видатних діячів [12, с. 28].

Методологія біографістики, у побудові історичного портрету особистості, поєднує у собі концептуальні підходи історичної психології, методології соціологічних досліджень та самої біографістики [2, с. 52]. У трактуванні об'єкта дослідження біографістики існує ряд думок та підходів. Зокрема Дашкевич Я. трактує біографістику як наукову дисципліну, що збирає та досліджує найважливіші відомості з життя історичної особистості. Наголошуючи на тому, що біографічне дослідження прагне заповнити всі відомості про життя особистості [3, с. 238]. Інші дослідники визначають, що досліджуючи біографічну інформацію, науковець прагне не тільки дослідити усі можливі факти і події з життя історичної постаті, але і намагається відтворити соціальний та інтелектуальний портрет історичної особистості, що включає і її психологічний образ (ментальні кордони, цінності, мотиви вчинків) [10, с. 191].

Історична біографістика розробила в своєму науковому апараті типологізацію біографій. Відповідно до мети та об'єкту дослідження, в науковій біографістиці виділяють чотири основних типи персональної історії, а саме: традиційну біографію історичної особи, «особисту історію» (персональну історію яка досліджує життя особи), «внутрішню біографію» яка досліджує становлення свідомості та інтелектуальну біографію (біографія вченого). Саме інтелектуальна біографія поєднує у собі всі типи біографій: традиційна біографія, біографія в контексті соціальних перетворень, просопографія та герменевтика [5, с. 162].

Біографістика, як наукова дисципліна, пройшла шлях від досліджень ролі особи в історичних подіях, до досліджень внутрішнього світу особистості (з наголосом на індивідуальності та унікальних рисах). Серед основних напрямків біо-

графістики виділяють: індивідуальну біографію, персональну історію, колективну біографію, історичну біографію, контекстуальну, екзистенційну, кар'єрну та наукову [9, с. 32].

У своїх методологічних пошуках біографи використовують методику з історичної психології та мемуаристики. Історична психологія теж має багато підходів до дослідження портрета особистості. Сама концепція розуміння особистості в історичній психології наголошує на потребі розглядати особистість в конкретно-історичних умовах її становлення. Основний наголос в історичній психології робиться на те, що конкретна історична особистість є соціальною істотою і її потрібно розглядати через призму соціальної взаємодії [2, с. 56]. Щодо мемуаристики, то вона трактується як спеціальна історична дисципліна, яка досліджує мемуари як історичне джерело. Головною метою її є дослідження особи автора / «Я автора». Документи з підвиду мемуаристики в західних дослідженнях визначають як «его-документ» [7, с. 35-36]. Інтеграція біографістики та історичної психології призвела до виокремлення нових напрямків та підходів до історичної особистості, і формування напрямку персональної історії, який ще називають «новою біографічною історією» [8, с. 41-41].

Серед спеціальних історичних дисциплін, які займаються вивченням персональної історії, дослідники виділяють просопографію. На відміну від біографістики, просопографія займається дослідженням минулого (релігійних/професійних чи громадських) спільнот, соціальних груп та окремих персон. В розумінні самої дисципліни серед дослідників існує розходження в її трактуванні, а саме: значна частина науковців визначає просопографію, як спеціальну історичну дисципліну з власними методами дослідження [14, с. 56-57], а інша частина дослідників розуміють просопографію як метод дослідження, що використовується для створення деталізованої біографії чи портрета соціальної групи [14, с. 61].

Сформувалася ця дисципліна на стику міждисциплінарних досліджень та використовує в своєму арсеналі методи з біографістики, генеалогії, культурної антропології, історичної психології, локальної та соціальної історії [14, с. 60]. За роки існування науки вона пройшла шлях методологічних контроверсій та зміну у підходах. Ключові методологічні зміни відбулися саме завдяки французькій історичній школі «Анналів». Історики нової хвилі започаткували новий напрямок в історіографії, за яким персональну історію/історію особистості потрібно розглядати в контексті її часу і соціального оточення (родинного походження). Подальший розвиток цього підходу сприяв виникненню просопографії, що досліджувала соціальні групи та просопографію яка досліджувала історію родин [14, с. 57].

На думку дослідників, просопографія спрямовує своє дослідження на поглиблення біографічних відомостей про особистість, доповнює історичний портрет, поміщуючи постать в історичний контекст [3, с. 238]. Дослідження у цій дисципліні спрямовані на джерела біографічного та особистісного походження (головний наголос в дослідженнях робиться на соціальне походження, соціальне середовище, конфесійну приналежність, дослідження родини, кар'єри, тощо). Тобто, просопографія досліджує минуле через призму особистості (як минуле відбивається на формуванні особистості та, як особистість впливає на формування історії) [14, с. 56-57].

Метою просопографії виступає залучення якомога більшої кількості джерел, щоб максимально детально/повно відтворити минуле особистості в середовищі її існування. Вона робить головний наголос на колективних портретах особистості (вивчає групову психологію соціальної групи, майнове та соціальне становище) [14, с. 61].

Побудова портрета історичної особистості за методологією просопографії має містити ряд інформаційних компонентів, як от:

- звертаючись до методів генеалогії, просопографія прагне встановити походження особи, час та місце народження, релігійну приналежність, родину в якій виховувалася особа, сімейне становище, спадкові чинники у формуванні особистості, роль традицій, ментальності (просопографія намагається пояснити вплив вище перелічених чинників на формування історичної особистості);
- пізнання історичної особистості спрямоване на виявлення рівня освіти, вибору професії, професійного зростання особистості, визначення наскільки особистість була соціально та політично активною;
- важливим у дослідженні є встановлення соціального оточення особистості, взаємовідносини історичної постаті з колегами та друзями;
- одним з ключових у дослідженні є виявити основні етапи особистого життя, його вплив на професійну діяльність історичної особи, психологічний тип особистості, темперамент і світогляд;
- зовнішній вигляд особистості (антропометрія), манери, жести, звички, рівень фізичного та психічного здоров'я [14, с. 64].

Одним з ключових методів збирання даних про історичну особистість, які використовує і біографістика, і просопографія, є методика генеалогічних карток. Запис інформації про особу включає в себе створення генеалогічного досьє досліджуваної особи чи роду. Генеалогічне досьє включає в себе наступні рубрики: громадянський стан особи (народження, смерть), сімейний стан (перебування у шлюбі, другий шлюб, народження дітей), національна приналежність (громадянство, еміграція, набуття громадянства іншої держави),

конфесійна приналежність (хрещення, зміна віросповідання), освіта (наявні документи про освіту), кар'єрний шлях і соціальна приналежність (збираються документи про отримання посади, відзнаки, скарги), фінансовий стан (наявність боргів, майна, рівень заможності), зовнішній вигляд (відомості про стан здоров'я, фото особи) [14, с. 65]. Саме ця методика є і найпростішою для використання в дидактиці історії.

В українських ВНЗ викладають теоретичні курси дисциплін біографістика та просопографія. Ці дисципліни вивчають у вищій школі як допоміжні. Головна ціль засвоєння методики біографістики та просопографії, як методу пізнання. Завданням вивчення дисципліни – є освоєння студентами методології в якості допоміжного інструменту історичних досліджень. Вивчення дисциплін є більш теоретичним і не має практичної складової, а головні навички здобуті при їх вивченні, студенти можуть продемонструвати у власних наукових проектах [6, с. 8].

Можливість використання наукових методик побудови історичного портрета в дидактиці залежить від розробленості її методології в академічній історичній науці. Слід зазначити, що у наявній сучасній літературі, методисти відзначають про брак методичних прийомів і проблемність їх визначення та застосування для побудови історичного портрета [4, с. 6]. Серед використовуваних методичних прийомів, найбільш поширеними є наступні: словесний портрет, характеристика історичної постаті, групова характеристика осіб, протиставлення історичних особистостей, робота з історичним портретом, розгорнута оцінка постаті [11, с. 8]. Популярними на заняттях є суміжні методи побудови історичного портрета, запозичені з методики літератури. Їх можливо застосувати лише на прикладі письменників, дослідників, твори яких можливо використати в якості джерела [4, с. 7]. Іншим прийомом побудови портрета історичної постаті – є складання політичного портрета. Політичний портрет будують відповідно до послідовності становлення діяча. Студент має встановити політичні погляди діяча, політичний шлях та результати політичної діяльності. Найбільш ефективним на заняттях історії є побудова історичного портрета за допомогою опорної блок схеми. Блок схема складається з окремих блоків, які висвітлюють різні сторони (етапи життя та діяльності, особисті якості, участь в суспільному житті) життя історичної особистості [13, с. 25].

Дані методичні прийоми свідчать про те, що в дидактиці історії не застосовується методи з просопографії та біографістики і інших дисциплін. Саме використання методів вказаних дисциплін, дасть інструментарій для повного/комплексного портрету історичної постаті. На початковому рівні збирання свідчень для портрету історичного

діяча, має базуватися на методиці генеалогії, що полягає у створенні картки-досьє на історичну особу з ключовими відомостями (громадянський стан особи, сімейний стан, національна та конфесійна приналежність, освіта і кар'єра, тощо); другий рівень формування портрету студент має поглянути на історичну постать через призму її формування, виховання, походження; третій ступінь дослідження має зосереджувати увагу на розгляді історичної особистості в історичному контексті (як вплинули на історичну особу/ її погляди, історичні події, свідком яких вона була чи у яких брала участь).

Висновки. Отже, в українській історіографії є два дослідницькі напрямки – біографістика та просопографія, які мають чіткий методологічний дослідницький інструментарій у дослідженні історичної особистості. Використання методів цих дисциплін в дидактиці історії, дасть чітке розуміння шляхів створення портрету історичної особистості та зможе заповнити вакуум методологічних підходів в методиці викладання історії. Що дасть глибинне розуміння історичного процесу та розвиток пізнавальних вмінь, навичок самостійно досліджувати історичну особистість (створювати її історичний портрет). Подальші перспективи дослідження будуть зосереджені на адаптації методів просопографії та біографістики до застосування в дидактиці історії, розробці методичних рекомендацій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Буряк Л.І. Українська академічна біографістика: винайдення форми. *Українська біографістика*. 2019. Вип. 17. С. 18-36.
2. Воропаєва Т.С. Роль особистості в українській історії крізь призму біографістики. *Українська біографістика*. 2016. Вип. 14. С. 50-70.
3. Дашкевич Я. Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії. *Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни*. Львів, 2011. С. 238-244.
4. Камбалова Я. Методологічні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи (на прикладі теми Кирило-Мефодіївське товариство). *Історія в школі*. 2016. листопад-грудень. С. 5-8.
5. Левченко В.В. Інтелектуальна біографія – ключова модель дослідження історичної генерації вчених-істориків Одеси. *Українська біографістика*. 2016. Вип. 14. С. 157-176.
6. Луговий О.М. Просопографія в історичному дослідженні. Методичні вказівки до спеціального курсу для студентів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 032 історія та археологія. Одеса : ОНУ, 2020. 32 с.
7. Любовець Н.І. Новітня історіографія вітчизняної мемуаристики: до проблеми термінології та класифікації. *Українська біографістика*. 2016. Вип. 13. С. 28-50.

8. Ляшко С.М. Джерельна база біографічних досліджень: загальне і особливе. *Українська біографістика*. 2011. Вип. 8. С. 27-50.

9. Ляшко С.М. Поняття «наукова біографія» у теорії та практиці історико-біографічних досліджень. *Українська біографістика*. 2013. Вип. 10. С. 25-47.

10. Нагайко Т.Ю. Біографічні відомості про діячів українського громадського руху: методологічна та джерельна візія. *Українська біографістика*. 2016. Вип. 13. С. 189-203.

11. Пінчук А. Методичні засади висвітлення історичних постатей у шкільних курсах історії. Авторефе-

рат ... к. пед. наук спец. : 13.00.02. – теорія і методика навчання історії. Київ, Інститут педагогіки АНП України, 2006. 21 с.

12. Попик В.І. Здобутки і завдання провідного осередку вітчизняної біографістики: до 25-річчя Інституту Біографічних досліджень. *Українська біографістика*. 2019. Вип. 18. С. 27-53.

13. Тоболін В. Вивчення життя і діяльності історичних осіб через використання схем-портретів. *Історія в школах України*. 1999. № 1. С. 25-27.

14. Томазов В.В. Просопографія: дисциплінарний статус і дослідницькі можливості. *Українська біографістика*. 2021. Вип. 22. С. 55-71.